

Актуальні питання судово-психологічної експертизи дітей, примусово переміщених, депортованих на територію держави-окупанта рф

Тетяна Єгорова

провідний судовий експерт сектору криміналістичних та психологічних досліджень, Полтавське відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3588-2475>, e-mail: expertegor@gmail.com

У контексті деструктивного впливу індоктринації розглянуто психологічні аспекти наслідків примусового переміщення, депортації українських дітей до рф. Окремлено основні завдання комплексної судової психолого-психіатричної експертизи дітей, репатрійованих до України із рф. Наголошено на актуальності розроблення методичного забезпечення цього виду комплексної експертизи.

Ключові слова: дитина; примусове переміщення; депортація; індоктринація; русифікація; ідентичність; психологічна травма; репатріація; реінтеграція; комплексна судово психолого-психіатрична експертиза; методика.

Current Issues in the Forensic Psychological Examination of Children Forcibly Displaced and Deported by the Occupying State — the russian federation

Tetyana Yehorova

This paper considers psychological consequences of forced displacement and deportation of Ukrainian children to the russian federation, in the context of the destructive impact of russian indoctrination. The paper outlines the main tasks of a multidisciplinary forensic psychological and psychiatric examination of children repatriated to Ukraine from the russian federation. The relevance of developing methodological support for this type of multidisciplinary examination is emphasized.

Keywords: child; forced displacement; deportation; indoctrination; russification; identity; psychological trauma; repatriation; reintegration; multidisciplinary forensic psychological and psychiatric examination; methodology.

Від початку повномасштабного вторгнення рф в Україну відбувається незаконне вивезення українських дітей до росії або до тимчасово окупованих українських регіонів. Ці факти зафіксовано в численних звітах міжнародних організацій, але російська влада, прикриваючись мотивами «гуманітарної евакуації» українських сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, через депортацію, паспор-

тизацію, незаконне усиновлення, зміну імен та інші хитрощі насправді інтегрує неповнолітніх українців до російського суспільства з метою знищення їхньої національної ідентичності. Рф, наголошуючи на своїй «гуманітарній» місії, «легітимізує» її через російське законодавство й реалізує через спрощену процедуру надання громадянства українським дітям, які на тимчасово окупованих територіях

залишилися без батьківського піклування. Ця нібито «гуманітарна» діяльність рф суперечить Закону України «Про охорону дитинства» [1] і прямо порушує міжнародні норми.

Зокрема, у ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього примусове переміщення дітей з однієї групи до іншої визначено як акт геноциду [2]. Женевською конвенцією (ст. 49) заборонено, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави [3]. У ст. 9, 11 і 35 Конвенції ООН про права дитини вміщено вимоги щодо захисту від розлучення із сім'єю, незаконного вивезення за кордон і торгівлі людьми [4]. У ст. 7 і 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (далі — *РС МКС*) незаконне переміщення, депортацію дітей під час війни класифіковано як злочин проти людяності й воєнний злочин; у ст. 68 *РС МКС* особливу увагу приділено насильству проти дітей, включно з торгівлею як формою сексуального або гендерного насильства [5]. Міжнародний кримінальний суд зазначив, що депортація українських дітей до росії є порушенням ст. 8 *РС МКС*, і в березні 2023 р. видав ордери на арешт В. Путіна й уповноваженої з прав дитини М. Львової-Белової за організацію та сприяння примусовому переміщенню дітей з окупованих регіонів України та анексованої території Криму [6].

Станом на сьогодні влада України зафіксувала майже 20 000 випадків

примусового переміщення неповнолітніх українців до рф і разом із міжнародними організаціями докладає значних зусиль для повернення дітей додому. За ініціативою Президента України В. Зеленського у 2023 р. запроваджено програму «Bring Kids Back UA» [7]; постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2024 р. № 551 визначено пріоритетні заходи щодо возз'єднання українських дітей із біологічними сім'ями та їхньої реінтеграції в українське суспільство [8]; презентовано другу частину Білої книги «Реінтеграція дітей, які пережили депортацію та примусове переміщення: міжнародні стандарти та найкращі практики для України», у якій висвітлено шляхи забезпечення соціалізації, надання психологічної підтримки й відновлення родинних зв'язків, сприяння поверненню депортованих дітей до навчання і нормального життя в Україні [9].

Наслідки для дітей, яких примусово перемістили до рф із тимчасово окупованих територій України, мають психологічно глибокий і тривалий характер, зумовлений деструктивним впливом процесу індоктринації — цілеспрямованим нав'язуванням українським дітям російської ідеології, світогляду, цінностей, смислів, переконань тощо, які вони, через вікову обмеженість здатності самостійно аналізувати інформацію, уразливість до впливу й нетривалий життєвий досвід, неспроможні повною мірою критично осмислити та чинити опір цьому нав'язуванню. Метою російської індоктринації є стирання української ідентичності засобами

культурної русифікації (діти змушені вивчати російську мову, спілкуватися російською, наслідувати й дотримувати російських культурних традицій, навчатися за російськими освітніми програмами тощо) і пропагандистськими наративами про їхнє «спасіння» росією, викривленням історії України та її державності, усиновленням і зміною імен та місць народження в документах, штучної ізоляції (розміщення у дитячих таборах, інтернатах, лікарнях, прийомних сім'ях і «проміжних пунктах»).

Іноземні дослідники вважають індоктринацію депортованих до рф українських дітей етичним, культурним, політичним та ідеологічним процесом комплексної русифікації, обмеженням свободи вибору й розвитку неповнолітніх українців як особистостей. Найбільш негативними довгостроковими наслідками для дітей є культурна фрагментація, втрата української ідентичності та труднощі з реінтеграцією по поверненні додому; для України довгострокові наслідки означають втрату покоління та суспільну (колективну) травму [10].

Із-поміж незалежних досліджень заслуговують на увагу звіти Єльської гуманітарної дослідницької лабораторії (*Yale Humanitarian Research Lab, Yale HRL*; 2023—2025), у яких проведено масштабний аналіз систематичної програми росії із примусового переміщення, депортації та асиміляції українських дітей, розпочатої ще у 2014 році. У цих звітах задокументовано численні факти депортації та примусового утримання дітей у спеціалізованих навчально-виховних за-

кладах із російськими стандартами освіти, зауважено, що діти зазнають серйозного стресу через розлучення із сім'ями, відчують ізоляцію, страх, тривожність, утрачають українську ідентичність, однак у цих звітах відсутні посилання на проведені суто психологічні дослідження [11—12]. Тож специфіка діяльності *Yale HRL* є корисною в аспекті розуміння психологічного контексту впливу індоктринації на депортованих до рф українських дітей, водночас обмеження відкритого доступу до звітів суттєво ускладнює повне й об'єктивне оцінювання їхнього психічного стану.

За даними національних дослідників, російська індоктринація українських неповнолітніх, породжуючи конфлікт ідентичності, потенційно ускладнює процес їхньої реінтеграції [13]. Ця думка є безсумнівною, але сьогодні в Україні системні психологічні дослідження щодо реальних наслідків індоктринації дітей, депортованих до рф, практично відсутні через низку об'єктивних обставин. Аналіз літературних джерел свідчить, що окремі соціально-психологічні, культурологічні, демографічні й інші дослідження провадять українські неурядові організації, правозахисні групи та дослідницькі інститути, але їхні висновки переважно базуються на епізодичних інтерв'ю з повернутими дітьми (таких приблизно 50 осіб), з їхніми батьками, з громадськістю і спрямовані насамперед на розроблення програм реабілітації репатрійованих дітей.

Ураховуючи те, що для Міжнародного кримінального суду й ОБСЄ

фахові експертні висновки про деструктивний психологічний вплив депортації / примусового переміщення дітей до держави-окупантки та оцінювання травми, якої дитина зазнала в цих ситуаціях, мають значення як докази воєнних злочинів, судово-психологічна і/або комплексна судова психолого-психіатрична експертиза є провідними для захисту прав дітей і фіксування злочинів рф.

У контекстах вітчизняних і міжнародних розслідувань воєнних злочинів, пов'язаних із депортацією українських дітей до рф під час війни, перед судовою психологічною експертизою постали найактуальніші виклики — оцінювання психологічних наслідків травми дитини, репатрійованої в Україну, як процесуального доказу, що може мати значення у національних і міжнародних судових процесах. Методологію експертного дослідження репатрійованих в Україну дітей слід реалізовувати крізь призму психотравмувальних наслідків індоктринації під час їхнього перебування в росії. Уважаємо, що більшість експертних досліджень таких дітей потребує інтеграції спеціальних знань — проведення комплексних психолого-психіатричних або медико-психологічних експертиз. Тож головними завданнями комплексних психолого-психіатричних / медико-психологічних експертиз дітей, які зазнали незаконного переміщення / депортації до рф, на нашу думку, є визначення:

- специфіки симптомокомплексу психічного розладу, наявності / відсутності психічного розладу;

- специфіки психічної травми та її етіології;
- наявності відхилень у психічному розвитку дитини та її діяльності, не пов'язаних із психічним розладом (ці завдання виконують експерти — психіатр і психолог);
- міри (повноти) здатності до розуміння обстановки та обставин примусового переміщення / депортації та перебування у рф, самостійного волевиявлення у зазначених ситуаціях, особливостей самооцінки й самоідентифікації, особливостей поведінки, адаптації та інтеграції до російського соціуму, специфіки сприйняття дитиною репатріації до України, умов адаптації та реінтеграції (з урахуванням вікових особливостей дитини, її психічного стану / травми / відхилень у психічному розвитку та діяльності, не пов'язаних із психічним розладом);
- прогнозу психічного розвитку дитини з урахуванням її психотравмувального досвіду, отриманого в умовах депортації до рф;
- оцінювання найкращих інтересів дитини у процесі реінтеграції (тут необхідно враховувати окремі випадки, коли ідентичність репатрійованих зазнала змін або сформувалася в російському середовищі, що може спричинити ретравматизацію, тому під час проведення експертного дослідження рекомендовано зважати на думку

дитини та створити безпечне середовище для проведення психологічного обстеження). Зазначені експертні завдання виконує експерт-психолог.

Безумовно, розв'язання цих невідкладних і нестандартних експертних

завдань потребує особливої методичної регламентації, яка до сьогодні відсутня, тому розроблення методики комплексної судової психолого-психіатричної експертизи дітей, які зазнали примусового переміщення / депортації до РФ, є актуальним і необхідним.

Перелік джерел посилання

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 25.08.2025).
2. Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : Конвенція ООН від 09.12.1948 р. № 995_155 (зі змін. та допов.) ; чинна для України від 13.02.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 24.08.2025).
3. Про захист цивільного населення під час війни : Женевська Конвенція від 12.08.1949 р. № 995_154 (зі змін. та допов.) ; чинна для України від 03.01.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 25.08.2025).
4. Конвенція про права дитини : схвал. Генасамбл. ООН 20.11.1989 р. (зі змін. та допов.) ; ратифік. Постановою ВР України від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text ; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 25.08.2025).
5. Римський статут Міжнародного кримінального суду : прийнят. 17.07.1998 р. (зі змін. та допов.) ; ратифік. Законом України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text ; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003-17#n2 ; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-17#n2 (дата звернення: 20.08.2025).
6. Ордер на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Бєлової / Вікіпедія : вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ордер_на_арешт_Володимира_Путіна_та_Марії_Львової-Бєлової (дата звернення: 10.08.2025).
7. Help us trace and bring back home the forcefully deported children of Ukraine / Державна програма «Bring Kids Back UA» : вебсайт. URL: <https://www.bring-kidsback.org.ua> (дата звернення: 20.08.2025).
8. Порядок виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : затв. постанов. КМУ від 14.05.2024 р. № 551 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.08.2025).
9. Safeguarding children from forced transfers and deportation: white paper. Bring Kids Back UA, 27 Aug 2024. 32 p. / Офіційне інтернет-представництво Президента України : вебсайт. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/28/93/75efcd1d0be4294f9fc-cf191d672fad1_1724783124.pdf (дата звернення: 18.08.2025).
10. Khoshnood K., Raymond N. A. and Howarth C. N. et al. Russia's Systematic Program for the Re-education & Adoption of Ukraine's Children. A conflict observatory report. 14 Feb 2023. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health: New Haven, 2023. 34 p. URL: <https://files-profile.medicine.yale.edu/documents/8c54abb4-3c6d-4b5c-be05-727f612afccc> (дата звернення: 20.08.2025).
11. Нове розслідування Єльського університету викриває довгострокову програму

- Росії з примусового усиновлення українських дітей. Юридичний вісник України : online-версія. 05.12.2024. URL: <https://yvu.com.ua/nove-rozsliduvannya-yelskogo-universytetu-vykryvaye-dovgostrokovu-programu-rosiyi-z-prymusovogo-usynovlennya-ukrayinskyh-ditej> (дата звернення: 23.08.2025).
12. Семчева В. Дарія Зарівна: «Наше завдання — показати чіткі зв'язки між депортаціями українських дітей і державними структурами Росії» / LB.ua : вебсайт. 04.12.2014. URL: https://lb.ua/society/2024/12/04/648445_dariya_zarivna_nashe_zavdannya-.html (дата звернення: 23.08.2025).
13. Ставлення до депортації українських дітей до росії та її наслідки. Результати дослідження / Харківський інститут соціальних досліджень. Київ, 2024. 60 с.